

Лілія Кобилянська, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри загальної та соціальної педагогіки
Чернівецького національного університету
ім. Юрія Федьковича

СІМЕЙНЕ ГУВЕРНЕРСТВО ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

У статті розглядаються професійні обов'язки, особистісні характеристики фахівця, що надає соціально-педагогічну допомогу родині. Автор аналізує значення термінів "соціальний сімейний педагог", "гувернер", "соціальний гувернер" з метою диференціації їхніх функцій, визначення форм і методів роботи з різними типами родин. Особлива увага приділена родинам, що виховують дітей-інвалідів.

Постановка проблеми. Кризовий стан сьогоденної України, бурхливі соціально-економічні зміни призвели до погіршення становища переважної більшості сімей. В умовах, коли держава не в змозі гарантувати певний рівень соціального забезпечення, виходячи з нових ринкових реалій, відмовляється від надання сім'ям певних пільг і часто стримує господарсько-економічну ініціативу сімей, активно йде процес майнової та соціальної диференціації громадян. За ним неминуче починається маргіналізація значної кількості сімей. Виконання ними функцій виховання та соціалізації значно ускладнюється, з одної боку, тим, що сім'я, яка потрапила в скрутне економічне становище, прагне його виправити перш за все за рахунок нарощення свого економічного потенціалу, приносячи в жертву виконання виховних функцій. Зростає кількість родин, які цілком свідомо відмовляються від виконання своїх соціалізуючих функцій у достатньому (з точки зору суспільства) обсязі, ігнорують необхідність прищеплення молодшому поколінню не тільки традиційних національних цінностей, а й вироблення орієнтирів, норм поведінки, необхідних для функціонування у демократичній суспільній системі. Такі сім'ї часто навіть стимулюють молодь до негативного ставлення до політичного та громадського життя, ігнорування не тільки національних, а й загальнолюдських ідеалів, підміняючи їх егоїстичними настановами.

Складні суспільні катаклізми серйозно деформували і без того не завжди послідовні процеси модернізації. З одного боку, інститут сім'ї зазнав значних змін, які сприяли подоланню кризи патріархальності сімейних стосунків, а з іншого – через непослідовність змін, що відбулися в

родинному середовищі, сім'я зіткнулася з новими проблемами, а отже, втратила здатність виконувати повною мірою свої функції. На відміну від економічної чи політичної, демографічна криза інертніша і важко керована. Народжуваність знизилась до рівня, який не забезпечує простого відтворення поколінь; невпинно збільшується дитяча безпритульність і соціальне сирітство; у нашій країні втрачено традиції багатодітності, а розлучення стали звичним явищем.

Кризовий соціально-економічний стан переважної більшості українських сімей доповнюється недостатнім рівнем психолого-педагогічної підготовки батьків. Досвід минулого засвідчує, що разом з певними набутками сім'я багато втратила зі своєї педагогічної системи виховання особистості. Переважна більшість дітей виховуються в неповних родинах, так званих "проблемних", неблагополучних, асоціальних сім'ях. Навіть зовні благополучні родини подекуди неспроможні повною мірою впоратися з функцією виховання власних дітей.

З 1991 р. в незалежній Українській державі було прийнято низку законодавчих актів, створено мережу соціальних служб, розпочато підготовку фахівців з метою докорінного поліпшення ситуації, в якій опинилася українська родина. Соціальна допомога сім'ї є складовою соціальної політики держави, яка повинна забезпечити підтримку, створити передумови для розширеного відтворення функціонування сім'ї як особливої соціальної системи. Прийняття Декларації про загальні засади державної політики в Україні стосовно сім'ї та жінок (1999), Закону України "Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям", Указу Президента "Про поліпшення становища багатодітних сімей в Україні",

СІМЕЙНЕ ГУВЕРНЕРСТВО ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

створення з 2001 р. спеціалізованих центрів “Родинний дім”, розробка і впровадження ЦССМ комплексних програм “Соціальна підтримка сім’ї” (2001–2003), “Соціальний супровід неблагополучної сім’ї” (2001–2003), “Соціальний супровід прийомної сім’ї” (2001–2004), оновлення концепції державної, сімейної політики на основі нового Сімейного Кодексу – реальні кроки на шляху стабілізації української родини.

Соціальна робота передбачає надання допомоги сім’ї та її членам у реалізації ними своїх прав, виконанні функцій, а соціально-педагогічна – “педагогізацію” сім’ї як найважливішого фактору соціалізації і розвитку особистості, допомогу сім’ї у вихованні дітей, створення умов для розвитку сім’ї в цілому та кожного її члена. Такі вагомі завдання передбачають розробку технологій соціальної роботи з сім’єю, з урахуванням її конкретних проблем та нерозв’язаних завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зміст соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей став предметом досліджень українських та російських науковців, зокрема в працях З.Зайцевої, Ю.Василькової, І.Трубавіної, Л.Коваль, І.Звереві, М.Галагузової, Р.Овчарової, А.Капської, Т.Куликової, В.Курбатової, Є.Холостової та інших робиться спроба створити технологію соціально-педагогічної допомоги сім’ї. Питаннями розробки концепції діяльності соціального педагога займаються Л.Міщик, Л.Коваль, О.Мудрик, В.Бочарова, Л.Філіппова, М.Галагузова, А.Капська; побудові моделі професійних якостей соціального педагога присвятили наукові розвідки В.Келасьєв, В.Бочарова, М.Галагузова, Р.Рамзей. У дослідженнях Т.В.Лодкіної, В.Н.Гурова, І.Григи, Т.Семигіної представлено моделі діяльності сімейного соціального педагога, соціальної роботи школи з сім’єю, соціальної служби підтримки сім’ї. Відродженню та становленню професії гвернера в сучасній Україні, дослідженню психолого-педагогічних основ його роботи присвячені публікації Є.Сарапулової. Автор переконана, що в діяльності соціального педагога надання професійної допомоги різним типам сімей, особливо з питань виховання, навчання та догляду за дітьми (в тому числі і з особливими потребами) є важливим напрямом роботи, а спеціалізація “сімейне гвернерство” – однією з найнеобхідніших та найперспективніших. Тому метою даної статті є теоретичний розгляд базових засад діяльності та вимог до сімейного гвернера.

Виклад основного матеріалу. Сфера соціальної роботи з населенням в Україні

закономірно розширюється, а професія соціального педагога/соціального працівника стала вже необхідною. Потреба в сучасній Україні у спеціалістах, діяльність яких спрямована на створення необхідних умов для позитивної соціалізації молодої людини, сприянні розвитку її потенціалу, реалізації здібностей, успішної інтеграції у суспільство, природно, зростає. Соціальний педагог, здійснюючи організаторську, попереджувально-профілактичну, соціально-терапевтичну, охоронно-захисну, комунікативну функції, повинен забезпечувати допустиме й доцільне посередництво між особистістю, родиною, суспільством, державою, співпрацювати з усіма віковими категоріями населення. Особливим і одним з найголовніших об’єктів у системі соціальної допомоги населенню є родина. Сім’я потребує професійної допомоги, передусім психологів, педагогів, юристів, медиків. Це означає, що соціальна робота з родиною повинна стати спеціальною професією.

Розглянемо, як у науковій літературі визначаються зміст та основні напрями професійної діяльності людини, що надає соціально-педагогічні послуги родині. В моделі діяльності соціального сімейного педагога, запропонованій Т.Лодкіною, акцент зроблено на необхідності підвищення психолого-педагогічної культури батьків та захист сім’ї й дитини в суспільстві. Актуалізація виховних можливостей сім’ї, профілактичні заходи, співпраця з соціально-психологічними службами, надання дитині допомоги у розв’язанні проблем адаптації у соціумі, організація психолого-педагогічної просвіти батьків – такі, на думку дослідниці, основні напрями діяльності фахівця такого гатунку [4, 98].

Відомий російський учений Л.В.Мардахаєв констатує, що сімейний соціальний педагог – це спеціаліст, основним призначенням якого є консультування, допомога, підтримка батьків у виховній роботі з різними категоріями дітей, соціально-педагогічний супровід виховної діяльності батьків, підвищення їх соціально-педагогічної культури, а також соціально-педагогічне консультування дітей [6, 288 – 289]. У даному визначенні, на нашу думку, дещо схематично окреслений контингент сімей та дітей, з якими працюватиме такий фахівець.

Система “сімейний соціальний педагог – сім’я – школа”, проблеми взаємодії всіх її ланок – у центрі моделі роботи соціального педагога з сім’єю В.Гурова. Її автор переконаний, що тільки на основі глибокого вивчення функціонування конкретної сім’ї, особливостей життєдіяльності її

СІМЕЙНЕ ГУВЕРНЕРСТВО ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

членів можливо розробити корекційно-виховну програму соціальних впливів на родину, яка повинна піддаватися постійному моніторингу. Координуючі функції виконує школа як відкритий соціально-педагогічний інститут [1, 167].

Як фахівця, що працюватиме з обдарованими, або з дітьми, що з різних причин (через серйозні захворювання чи відхилення від норми у поведінці тощо) не відвідують дошкільних установ та груп продовженого дня, визначає дослідниця Є.Сарапулова сімейного соціального педагога – гувернера [5, 72]. Ще більше конкретизовано завдання та сферу соціального гувернера – це спеціаліст з медико-соціальної реабілітації дітей-інвалідів для роботи в сім'ях і соціальних закладах. Мета його діяльності полягає у наданні допомоги у соціалізації дітей-інвалідів, застосуванні засобів первинної профілактики можливих негативних явищ у розвитку та функціонуванні психіки дитини, виявленні і розвитку потенційних можливостей самореалізації дітей-інвалідів, розповсюдженні педагогічних знань серед батьків [7, 198]. Соціальний гувернер – вихователь, який працює з дитиною-інвалідом індивідуально, забезпечує її навчання, прищеплює навички самостійної роботи, розв'язує питання соціального забезпечення та проведення вільного часу.

Т.А.Куликова вважає, що сімейний соціальний педагог – це новий тип вихователя, який виконує роль посередника у взаємодії особистості, сім'ї, суспільства і має на меті сприяти удосконаленню педагогічної культури батьків та забезпеченню соціально-психологічного захисту дитини й сім'ї. Мета його роботи полягає у налагодженні шляхів взаємодії між людиною (дорослим, дитиною) і її сім'єю, з одного боку, і суспільством, соціальним оточенням, з іншого [3, 200]. Домашній учитель, переконаний відомий вчений Д.Федоренко, на багато десятиліть, а то й на ціле століття з надобиття для значної частини населення України. Пропонуючи шляхи підготовки таких фахівців, він зауважує, що сучасний гувернер повинен відповідати вимогам національного державотворення, вітчизняної культурології на рівні світових потреб і стандартів, а надані ним знання, виховані уміння й навички визнавалися державою і підкріплювалися відповідним документом [8, 5].

Здійснивши порівняльний аналіз моделей і програм роботи з сім'єю у вітчизняній соціальній педагогіці та соціальній роботі, О.Луганцева виокремлює (як найбільш вартісні) наступні: розробка трикомпонентної моделі діяльності сімейного соціального педагога, визначення його

функцій (Т.Лоджіна); технологічна багатокомпонентна модель діяльності соціального педагога з сім'єю (В.Гуров); змістовна розробка соціальної роботи з молодістю сім'єю (З.Зайцева); розробка технології роботи служб соціальної підтримки сім'ї (І.Грига, Т.Семигіна); визнання необхідності роботи з будь-якою сім'єю на кожному її етапі незалежно від наявності проблем, розробка етичних засад професійної діяльності соціального педагога з сім'єю, змісту, форм, методів, технологій роботи з сім'єю (І.Трубавіна) [2, 77].

Автор (Л.К.) обстоює думку про необхідність більш чіткого диференціювання змісту термінів “гувернер”, “сімейний соціальний педагог”, “соціальний гувернер”, зважаючи на важливість у визначенні функцій, основних напрямів діяльності, контингенту сімей цих фахівців, адже сфери роботи соціального гувернера, який працює з дитиною-інвалідом і домашнього учителя, що навчає дитину іноземним мовам, музиці, допомагає готувати домашні завдання, суттєво відрізняються. Особливою та дещо відмінною повинна бути й їх підготовка. На нашу думку, в діяльності сімейного соціального педагога пріоритетними повинні стати індивідуальні форми роботи, реальна допомога сім'ї, що опинилася у кризовій ситуації. Безперечно, він працюватиме і з благополучними сім'ями з метою підвищення їх педагогічної та психологічної культури, однак акцент у його діяльності – на проблемних родинях.

Зміст роботи сімейного гувернера залежить від типу сім'ї, її виховних можливостей, проблем життєдіяльності, особистісних характеристик батьків і дітей. Спілкування з батьками, що звертаються по допомогу до агенцій, які надають такого типу послуги, чи через засоби масової інформації (оголошення у популярних щопижневих виданнях, в Інтернеті), дозволило зробити ряд узагальнень щодо їх очікувань. Для прикладу запропонуємо професійний портрет гувернера, якого запрошують в сім'ю з високим матеріальним достатком, активними, працюючими батьками. Основною його функцією є надання освітніх послуг – від допомоги у підготовці домашніх завдань з дитиною-початківцем до репетиторства. У будь-якому випадку гувернер повинен володіти не лише глибокими природничонауковими і гуманітарними знаннями, а й методикою їх викладання. У його обов'язки входить насамперед організація і контроль за підготовкою домашніх завдань, надання необхідної допомоги, а також своєрідний “нагляд” за діяльністю запрошених педагогів (як правило, батьки підлітків користуються додатковими послугами учителів-репетиторів з окремих дисциплін). Бажаним для батьків є, щоб

СІМЕЙНЕ ГУВЕРНЕРСТВО ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

у процесі навчання і виховання дитини гувернер вивчав здібності дитини, прищеплював їй навички самостійної роботи, розвивав допитливість, цілеспрямованість, ініціативу. Батьки переконані, що така робота значно підвищить рівень навчання дитини та її успішність.

Практично усі батьки відзначали, що прагнуть підвищити загальнокультурний розвиток дитини через залучення до занять музикою, хореографією, образотворчим мистецтвом, не викликає сумніву також необхідність вільного володіння хоча б однією європейською мовою та методикою її навчання, починаючи з раннього віку вихованця. Гувернер обов'язково стежить за дотриманням режиму праці і відпочинку, забезпечує здорове і активне дозвілля дитини, залучає її до занять фізкультурою і спортом, несе відповідальність за життя і здоров'я. В цілому батьки прагнуть, щоб сімейний гувернер спільно визначав стратегію і тактику виховання дитини, звітував перед ними за досягнуті результати.

Особливо уважно батьки ставляться до індивідуальних рис характеру домашнього вихователя, адже переконані, що його (гувернера) режим праці і відпочинку повинен бути підпорядкованим режиму дитини. Серед важливих особистісних якостей сімейного педагога переважна кількість респондентів виокремлювали педагогічні здібності, інтелектуальний потенціал, хорошу пам'ять, уміння розподіляти і концентрувати увагу, сильну волю, витримку, доброзичливість, спостережливість, хорошу дикцію, загальну культуру й ерудицію. Батьки відзначали, що надали б перевагу жінці у віці до 30 років, приємної зовнішності, що не страждає захворюваннями серцево-судинної і дихальної систем, а також не має шкідливих звичок. Не заглиблюючись детально у вимоги до професійної підготовки, батьки все ж наполягали на знанні педагогіки, дитячої і підліткової психології, основ гігієни і педіатрії, етики і естетики, знанні шкільних предметів в обсязі початкової школи і поглибленому (у межах загальноосвітньої середньої школи) в окремих галузях знань. Бажаним є знання іноземної мови, наявність музичної освіти, досвід занять фізкультурою, спортом, танцями тощо.

Це означає, що робота сімейного гувернера не вкладається у звичні педагогічні рамки. Адже необхідно "увійти" в сім'ю, не порушивши її внутрішнього життя, заслужити довіру батьків та дитини, а для цього слід мати неабияку психологічну підготовку. Сімейному соціальному педагогу необхідно зберігати відповідну конфіденційність, упевненість в пріоритеті

особистості щодо суспільства на основі визнання унікальності кожної людини, її прав і можливостей, навіть якщо вона далека від ідеалу.

Гувернер повинен мати неабияку спостережливість, що допоможе йому пізнати й підтримувати норми і правила, які панують у сім'ї, її традиції, стиль спілкування. Для збереження миру у сім'ї він не повинен поспішати з оцінками, не повчати, а тактовно висловлювати свої думки чи сумніви, не зловживати порадами і рекомендаціями. Особливу увагу необхідно звертати на коректування цілей сімейного виховання, особливо, якщо батьки добиваються їх реалізації без урахування особливостей, можливостей та обдаровань дитини (наприклад, гра на музичних інструментах чи іноземні мови). Домашній вихователь часто стає довіреною особою дитини, охоронцем його таємниць, особливо якщо батьки зайняті або часто знаходяться у від'їздах. Професійний гувернер повинен бути посередником між батьками і дитиною, які не завжди розуміють особливості її розвитку, пояснюючи їх капризуванням чи упертістю тощо.

Особливими є професійні обов'язки соціального гувернера, який взаємодіє з сім'єю, що виховує дитину з обмеженими функціональними можливостями. Основними напрямками роботи соціального гувернера є навчання дітей самообслуговуванню; реконструкція соціокультурного оточення, допомога в комунікації і навчанні; організація дозвілля та спілкування; вияв і розвиток здібностей; соціально-психологічна робота з батьками дитини-інваліда; формування позитивної громадської думки щодо проблем інвалідів. Домінуючою функцією у роботі з сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами, є реабілітація. Це пов'язано з тим, що інвалідність дитини досить часто стає причиною глибокої й тривалої соціальної дезадаптації всієї сім'ї. Особливо важливим аспектом в реабілітації є розуміння її не як впливу, а як взаємодії з сім'єю на основі партнерства. До того ж вона має сприйматися не лише як боротьба проти хвороби, але й як боротьба за людину, її місце у суспільстві, тоді її кінцевими результатами будуть не лише медико-фізіологічні показники, а й відновлення соціально-рольової функції реабілітованого, адекватної його потенційним здібностям. У даному випадку особливої уваги як форма взаємодії заслуговує соціокультурна реабілітація, головною метою якої є особистісний розвиток індивіда, підвищення його рівня саморегуляції.

Соціальний гувернер здатен і повинен надавати освітню, посередницьку та психологічну допомогу.

СІМЕЙНЕ ГУВЕРНЕРСТВО ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Освітня допомога передбачає підвищення адаптивних можливостей шляхом навчання (формування нових знань, умінь і навичок) і виховання (зміна цінностей, установок). Батькам важливо надавати необхідну інформацію, забезпечувати відповідною літературою, залучати до взаємодії з іншими сім'ями, тренінгів, занять, що організують соціальні служби. Таким чином соціальний педагог може вплинути на ціннісні уявлення сім'ї, рівень її поінформованості, її соціальне оточення. Важливим напрямком є посередницька допомога, яка охоплює кілька напрямків: активізація системи, яка надає підтримку (соціальні служби, благодійні фонди, громадські об'єднання); створення групи самопомоги; захист прав сім'ї та дитини-інваліда (соціальне адвокатство); утвердження соціальної справедливості і моральності у відносинах та ставленні до інвалідів. Психологічна допомога, що надається сім'ї, спрямована на регуляцію емоційного стану, профілактику можливих психологічних ускладнень, корекцію несприятливих психологічних станів. Стрижневим методом, що спрямований на відновлення соціального статусу особистості хворої дитини, є звернення (апеляція) до неї.

Обов'язковим у процесі роботи з сім'єю, що виховує дитину-інваліда, є моніторинг – регулярне спостереження за ходом подій шляхом обміну інформацією між фахівцями, соціальним педагогом і батьками. Сімейний гувернер повинен бути готовий до труднощів і розчарувань, адже зняття міжособистісних чи культурних бар'єрів, зменшення соціальної дистанції між ним і батьками вимагає значних зусиль. Саме тому він повинен намагатися встановити партнерський стиль стосунків, який означає повну довіру, взаємну повагу, рівноправність учасників, обмін знаннями, навичками і досвідом допомоги дітям з особливими потребами. Якщо дитина-інвалід у змозі брати участь у діалогах спеціалістів та батьків, вона може стати ще одним партнером, думка якого повинна обов'язково враховуватися. Соціальному педагогу бажано консультуватися у батьків так само часто, як і їм у нього. Це дозволить батькам висловитися про успіхи чи недоліки, проблеми реабілітаційних заходів і разом з тим – свідчитиме про повагу фахівця до думки найближчого оточення дитини, тобто створюватиме атмосферу довіри, позитивної комунікації. Не варто забувати, що стратегія, ефективна в одній сім'ї, може не спрацювати в іншій, тому педагог повинен бути готовим до прийняття нестандартних рішень, до компромісів, бути спостережливим, не зловживати своїм

авторитетом фахівця, не приймати важливих рішень, не зваживши на думку батьків.

Виявлення та розвиток потенційних творчих можливостей дитини з особливими потребами, формування якостей особистісної самодіяльності засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор, організація культурно-дозвільневої діяльності сприятимуть досягненню основної мети соціального гувернера – інтеграції дитини-інваліда у суспільство. До обов'язків гувернера належать також координація роботи різних соціальних інститутів, що опікуються проблемами дітей з функціональними обмеженнями, здійснення профорієнтаційної роботи у середовищі молодих інвалідів, створення позитивної громадської думки стосовно проблем інвалідності.

Виконання усіх вищезазначених функцій неможливе без спеціальної професійної підготовки. В сучасній Україні вже сформувався декілька моделей підготовки фахівців такого гатунку.

Висновки. Таким чином, соціальна ситуація, у якій перебуває сучасна українська сім'я, потребує допомоги спеціально підготовлених фахівців, що допоможуть їй у створенні нормальних психолого-педагогічних та емоційно-моральних умов для повноцінного виховання дітей, розвитку їхніх пізнавальних інтересів, фізичного удосконалення, нормального спілкування з батьками та іншими членами родини, у набутті батьками умінь, необхідних для розв'язання складних проблем сімейного виховання.

1. Гуров В.Н. *Социальная работа школы с семьей.* – М., 2003.

2. *Ідея опіки дітей та молоді в історико-педагогічній науці / Збірник наукових праць.* – Івано-Франківськ, 2005. – 340 с.

3. Куликова Т. *Семейная педагогика и домашнее воспитание.* – М.: Академия, 1999. – 232 с.

4. Лодкина Т.В. *Социальная педагогика. Защита семьи и детства.* – М., 2003.

5. Сарапулова Є. *Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера.* – К.: МАУП, 2003. – 264 с.

6. *Словарь по социальной педагогике / Сост. Л.Мардахаев.* – М.: Академия, 2002. – 368 с.

7. *Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / За заг. ред. А.Каспської, І.Пінчук, С.Толстоухової.* – К., 2000. – 260 с.

8. Федоренко Д. *Хто почне першим? // Освіта.* – 2000. – 12 - 19.07. – С.5.